

УДК 94(477)

М. М. Вітряк**ПРОТИДІЯ Л. КУЧМИ РУСИНЬСЬКОМУ СЕПАРАТИЗМУ****Вітряк Максим Миколайович**, аспірант кафедри історії та етнографії України, e-mail: maksimvitruk@gmail.comОдеський національний політехнічний університет
просп. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна**АНОТАЦІЯ**

У статті здійснено детальний аналіз генези, і появи так званого «русинського» сепаратизму.

Автор статті розглядає зовнішні та внутрішні чинники відтворення на початку 90-х років ХХ ст. т. зв. «політичного русинства» на Закарпатті, сутнісну характеристику новітнього русинства. У статті наводиться думки другого президента України щодо так званого «русинського питання» в Україні, яке використовувалося як внутрішніми, так і зовнішніми силами для підриву суверенітету та територіальної цілісності України, особливо в контексті анексії Росією АРК і війни на Сході країни.

Ключові слова: *русинське питання, Закарпаття, суверенітет карпаторусинів, карпаторусинський рух, історія, сепаратизм.*

М. М. Вітряк**ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ Л. КУЧМЫ
РУСИНСКОМУ СЕПАРАТИЗМУ****Ветряк Максим Николаевич**, аспірант кафедри історії та етнографії України, e-mail: maksimvitruk@gmail.comОдесский национальный политехнический университет
просп. Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина**АННОТАЦИЯ**

В статье осуществлен подробный анализ генезиса и появления так называемого «русинского» сепаратизма.

Автор статьи рассматривает внешние и внутренние факторы воспроизведения в начале 90-х годов. т. н. «Политического русинства» на Закарпатье, сущностная характеристика нового русинства. В статье приводятся мнения второго президента Украины, по так называемому «русинскому вопросу» в Украине, которое исполь-

зовалось як внутрішніми, так і зовнішніми силами для подрыва суверенитета и територіальної цілостности України, особливо в контексте анексії Росією АРК и війни на востоке страны.

Ключевые слова: *русинский вопрос, Закарпатье, суверенитет, карпаторусинов, Карпаторусинской движение, история, сепаратизм.*

M. M. Vitryak

L. KUCHMA'S OPPOSITION TO RUTHENIAN SEPARATISM

Vitryak Maksym Mykolayovych, graduate student of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: maksimvitrak@gmail.com

Odesa National Polytechnic University
ave. Shevchenko, 1, Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The article analyzes the genesis and emergence of the so-called «Ruthenian» separatism.

The author of the article considers external and internal factors of reproduction in the early 90s of the twentieth century. so-called «Political Rusynism» in Transcarpathia, the essential characteristics of modern Rusynism. The article cites the views of Ukraine's second president on the so-called «Ruthenian question» in Ukraine, which was used by both internal and external forces to undermine Ukraine's sovereignty and territorial integrity, especially in the context of Russia's annexation of the ARC and the war in the east.

Key words: *Ruthenian question, Transcarpathia, sovereignty, Carpatho-Rusyns, Carpatho-Rusyn movement, history, separatism.*

Певний час в українському інфопросторі обговорювалася тема сепаратистського руху так званих русинів на Закарпатті. З цього приводу існують різні думки, іноді непрофесійні і антинаукові. Тому варто внести ясність в це досить дискусійне питання і розставити всі крапки над «і».

Українська дослідники стоять на концепції так званого «політичного русинства». Прихильники даної концепції, серед яких слід виділити О. Мішаніча, М. Панчука, О. Майбороду, М. Тиводара, довели, що сучасний «русинський» рух є штучним і інспірованим радянськими органами держбезпеки або іншими іноземними спецслужбами.

Другий Президент Леонід Кучма у своїй книзі «Україна — не Росія» теж дотримувався цієї точки зору і наводив вичерпні докази штучності цього руху. Він підтверджує цю думку доступними йому як голові держави документами колишнього українського КДБ.

Дуже інформативною і по-своєму цікавою виявилася дисертація московського дослідника Всеволода Веселова «Русины Закарпатской области Украины: институализация и функционирование общественных организаций в 1989–2001 гг.», в якій подано російський погляд на «русинське питання». В цьому дослідженні міститься цікава інформація з генези «русинського» руху. Веселов намагається переконати читача у раптовій появі «русинського руху» і виправдати антиукраїнську діяльність «русинів». Додатково Веселов прагне переконати читача у начебто репресивних заходах української влади щодо представників цього руху, але автор дисертації, описуючи дуже швидкий шлях «маргіналізації» цього руху, фактично підтвердив думку українських дослідників щодо його цілковитої штучності і ворожості до української держави.

З останніх досліджень з даної теми слід згадати збірник статей Інституту мистецтвознавства ім. М. Т. Рильського «Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку». У цьому виданні досліджується розвиток етноідентифікаційних процесів у середовищі українців-русинів Закарпаття і Східної Словаччини. Автори статей збірника висвітлюють питання історичних витоків та ідейних джерел закарпатського сепаратизму й сучасних виявів політичного русинства.

Цікавою є монографія Любомира Білея «Русинський» сепаратизм: націотворення *IN VITRO*», яка є детальним аналізом генезису так званого «русинського» сепаратизму. Автор досліджує першопричини та викриває ті ідеї, на яких базувалася ідеологія цього руху. Любомир Білей коротко описав відмінності «русинських» рухів України, Словаччини, Румунії, Польщі, Сербії, США та Канади.

Як відомо, в кінці 80-х років ХХ ст. на Закарпатті відбувалася активізація українського національно-визвольного руху, яка призвела до створення у вересні 1989 року Закарпатської крайової організації Народного руху України за пере-

будову. Тоді, як стверджує дослідник «політичного русинства» О. Мішанич, з метою протидії НРУ місцевий обком Компартії та КДБ за наказом союзних органів вирішили утворити в області «інтерфронт» у вигляді Товариства карпатських русинів, реанімувавши для цієї цілі довоєнні ідеї про неналежність закарпатських українців до українського етносу. За твердженням дослідника В. Довгея, з цією метою КДБ вже восени 1989 року започаткував проведення в Ужгороді «русинських семінарів». На підтвердження цієї теорії про інспірованість діяльності ТКР радянськими спецслужбами говорить той факт, що ще 6 лютого 1990 року Інститут етнографії Академії наук СРСР заявив, що русини є окремий східнослов'янський етнос. Не слід забувати і той факт, що це Товариство було зареєстроване за надзвичайно короткий термін. 17 лютого 1990 року відбулася установча конференція, а 20 того ж місяця — воно вже було зареєстроване [1].

Установчі збори «Товариства карпатських русинів» (ТКР) відбулися 17 лютого 1990 року в приміщенні Будинку профспілок в Ужгороді. Воно позиціонувало себе як національно-культурна спілка обласного значення. 9 вересня 1990 року правління ТКР ухвалило проект «Декларації про цілі і завдання Товариства карпатських русинів». Зокрема в ній висувалися вимоги до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР скасувати указ 1946 року про перетворення республіки Закарпатська Україна в Закарпатську область у складі УРСР і повернути регіону статус автономії з назвою Підкарпатська Русь. У документі кілька разів підкреслювалося, що організація бореться за автономний статус русинів у складі УССР. Тим самим автори намагалися уникнути переслідувань як «сепаратисти». Повний текст «Декларації» був опублікований менше ніж через місяць. Згодом його передрукували й інші регіональні ЗМІ. «Декларація» отримала широкий резонанс як в Закарпатті, так і за його межами. У ЗМІ вже тоді були згадки про контакти у 1990–1991 роках представників Товариства карпатських русинів з представниками центральних органів влади СРСР. Вже у січні 1991 року від імені ТКР перший заступник голови правління ТКР Годьмаш звернувся з листом до члена Політбюро ЦК КПРС Олександра Дзасохова з проханням про підтримку. У відповіді, за особистим підписом А. Дзасохова, була обіцянка

сприяти федералізації УРСР і надати Закарпатській області автономний статус [2, с. 42]. Ця декларація отримала негативну оцінку НРУ.

У той же час лідери «русинів» С. Ач і В. Заяць відвідали Прагу, де оголосили голодування в приймальні президента Гавела з вимогами приєднати Закарпаття до Чехословаччини. Ця акція була проігнорована усіма політичними силами Чехословаччини, крім праворадикальної Республіканської партії Мирослава Сладека. Сладек у своїх публічних виступах не тільки висловив підтримку подібних заяв, а й особисто побував на Закарпатті та встановив прапор Чехословаччини над Мукачівським замком — одним із символів регіону. Незважаючи на прохолодне ставлення офіційної Праги до русинського руху, подібні акції досить нервово сприймалися як в самому Закарпатті, так і в Києві. Лідер Республіканської партії був популярний в радикальних колах чеського суспільства першої половини 1990-х років. Його Республіканська партія двічі проходила в нижню палату парламенту Чехії: в 1992 і в 1996 роках. У 1992 році на виборах вона отримала майже 6 % голосів. Незабаром після акції Сладека в Закарпатті була здійснена перша спроба організації русинської партії. С. Ач в березні 1992 року проголосив створення так званої Республіканської партії Підкарпатської Русі, яка так і залишилася ніде не зареєстрованою. Як ми бачимо з назви, творці партії мислили її як філію чеської Республіканської партії М. Сладека. Республіканська партія Ача не брала участі в жодних виборах, ніколи не висувала кандидатів і залишилася в значній мірі «партією однієї людини».

Але тоді умови для існування русинського руху в Закарпатській області принципово змінилися: Україна вже була незалежною державою. А теза ідеологів русинського руху про начебто неналежність слов'янського населення Закарпаття до українського народу створювала загрозу молодій державі. З цієї причини офіційний Київ розглядав русинські організації як небажані, а самих русинів не визнавав окремим від українців народом [1].

Саме тоді Москва розпочала працювати над планами антиукраїнських сепаратистських рухів у Криму та на Закарпатті. Особливу активність «русини» проявили восени 1991 року на

сесії обласної ради, намагаючись добитися автономії, а то і незалежності для Закарпаття (Підкарпатської Русі), ухваливши рішення про проведення 1 грудня 1991 року обласного референдуму про статус автономії, за що голосували недавні комуністи-депутати.

1 грудня 1991 року за надання Закарпаттю статусу автономії у складі незалежної України висловилися 78 % його населення [2, с. 56].

Але вже наступний 1992-й став роком початку «згасання» і «маргіналізації» русинського руху. До цього часу його вже покинув ряд керівників «першої хвилі»: колишній глава ТКР М. Томчани емігрував до Угорщини, М. Михальов — в Ізраїль. Але, не зважаючи на це, у 1993 році Товариство заявило про себе як про уряд Закарпаття. У грудні 1994 року «міністр закордонних справ» цього уряду Т. Ондик звернувся до Б. Єльцина із закликом скасувати договір 1945 року між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну. Одночасно самозваний «прем'єр-міністр» цього уряду І. Туряниця звернувся до урядів США та Угорщини з меморандумом «Волю і демократію Закарпаттю», у якому звинуватив український уряд у політиці асиміляції русинів і угорців. У зверненні наголошувалося, що закарпатці є окремим народом, який начебто був «заборонений» після воз'єднання краю з Україною, позаяк начебто русинів «записали» в українців. Але ця заява була відхилена урядами цих країн [7, с. 272].

Союзником цього політичного руху стало Товариство угорської культури Закарпаття, яке мало неофіційну підтримку з боку націоналістичних кіл Угорщини. З 1995 року ТКР разом із Товариством угорської культури Закарпаття поновило свою діяльність і вже 1996 року встановило на Верецькому перевалі з дозволу обласної влади (за допомогою хабаря, як уважала громадськість краю) монумент на державному кордоні з Угорщиною на честь тисячоліття «завоювання предками угорців нової батьківщини» [8, с. 87].

Після протестів проукраїнських організацій Закарпаття у Києві зрозуміли, що спорудження такого пам'ятника на колишньому кордоні Угорського королівства несе загрозу національним інтересам України, тож розпорядженням Кабінету Міністрів будівництво було призупинене [5, с. 134].

Слід сказати, що встановлення цього монументу стало останньою спробою «русинства» гучно заявити про себе. З того часу рух перебуває у занепаді, а його лідери, такі як Петр Гецько та о. Дмитрій (Сидор) наразі знаходяться в еміграції [3, с. 134].

Леонід Кучма так описував процес входження Закарпаття до складу УРСР: «У березні 1939 року головою уряду автономної Карпатської Русі був призначений уніатський священник, педагог та літератор Августин Волошин. 14 березня він перейменував Карпатську Русь у Карпатську Україну та проголосив її незалежною державою. Наступного дня перший сейм Карпатської України затвердив це рішення, прийняв конституцію нової держави. Панотець Волошин був обраний президентом. Незабаром Карпатська Україна зазнала угорського нападу. На Червоному полі поблизу Хуста стався нерівний бій. Так Закарпаття (під іменем «Угорської Русі») підпало під владу фашистської Угорщини. Ужгород став Унгваром, Мукачеве — Мункачем, а місцевим українцям швидко пояснили, що вони люди другого ґатунку. Після війни відроджена Чехословаччина погодилась не наполягати на поверненні їй цієї частини своєї довоєнної території, населення якої складають переважно українці, і підписала 29 червня 1945 року угоду про передачу «Підкарпатської Русі» до складу СРСР. Закарпаття воз'єдналося з Україною» [7, с. 340]. Стурбований цим новим сепаратиським рухом, Кучма писав про його коріння: «Не можна, проте, не згадати, що за 7–8 місяців до цієї угоди Сталін, який хоча й вважав питання приєднання Закарпаття до СРСР вирішеним, був не проти того, щоб поінтригувати з «русинським питанням». У «Чорній книзі України» (її випустило у 1998 році київське видавництво «Просвіта») наведені надзвичайно цікаві документи. У листопаді 1944 року у Мукачевому раптом з'явилась — явно не без допомоги Політуправління 4-го Українського фронту — ініціативна група закарпатського духовенства, яка, мабуть, повинна була стати «виразником волі русинського народу». Ними був підготовлений лист «великому вождю Іосифу Віссаріоновичу Сталіну, який мав відверто шовіністичний зміст: «Воля карпато-руського нашого народу: хотим раз навсегда связать свою судьбу с судьбою наших соплеменников в СССР и то определить нам Карпаторусскую Советскую Республику». Кучма радив читачу звернути увагу на грамотність тексту цього доку-

мента, зауваживши, що автори проголошують мешканців Закарпаття росіянами. Голова держави продовжує свою думку: «...автори листа були викликані до Москви... як очікувалось, до Москви мала прибути «гражданская делегация представителей народа Закарпатской Руси с манифестом, принятым на общем собрании депутатов местных комитетов — о воссоединении Закарпатской Руси великим братским русским народом» [7, с. 341]. Леонід Данилович, продовжуючи цю тему, писав, що, судячи з доступних йому як Президенту України документів, цим питанням займалися такі визначні фігури того періоду як Хрущов та Мехліс. Він з неприкритою зловтіхою пише, що, коли делегація цих «карпаторусів» приїхала до Москви, то була прийнята лише тодішнім головою РПЦ митрополитом Олексієм, який просто не вирішував такі питання, і до якого вони звернулися з таким листом: «Мы все преданы Советскому Союзу, но мы решительно против присоединения нашей территории к Украинской ССР. Мы не хотим быть ни чехами, ни украинцами, мы хотим быть русскими и свою землю желаем видеть автономной, но в пределах Советской России». Тобто йшла мова уже не про Карпаторуську РСР, а про Карпаторосійську АРСР у складі РРФСР. Я не знаю, коли наступило протверезіння. Можливо, справу відклали до урегулювання з Чехословаччиною, а за цей час здогадалися поцікавитись думкою експертів: хто ж населяє Закарпаття? Переконавшись, що там мешкають українці, у Кремлі, либонь, вирішили забути про «карпаторосійське» питання, як про повністю безнадійне» [7, с. 341].

Леонід Кучма з пересторогою вказував на те, що питання автономії Закарпаття може бути частиною якогось складного і ворожого до України плану. «Можливо, у рамках цього ж таки замислу виникла також і «Підкарпатська республіканська партія» — усього з кількох чоловік, проте з вимогою «створити незалежну, нейтральну Республіку Підкарпатська Русь по типу Швейцарії». Кілька років тому говорили навіть про те, що з'явився «Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі» (боюсь, з тих самих осіб). То чи є в мене право на тлі всього цього з прихильністю дослухатися до розмов про те, як воно буде гарно, якщо ми створимо в Україні ще три-чотири автономії?» [7, с. 340].

Леонід Данилович закінчує так зване русинське питання такими словами: «...не справа президента брати участь у суперечках філологів з приводу того, чи існує окрема русинська мова. Якщо існує, то її права будуть додержуватися згідно із законом України «Про національні меншини». Справа президента — не дозволити, щоб інтереси незалежної України зазнали збитків» [7, с. 342].

Отже, можна стверджувати, що проблема єдності української нації була одним із критичних питань у системі внутрішньої безпеки України на початку незалежності. Завдяки своєчасній і принциповій позиції української громадськості Закарпаття вдалося швидко спростувати новітні псевдонаукові концепції і протистояти чужим геополітичним домаганням. Автор статті погоджується з думкою, висловленою ще у XIX столітті українським фольклористом М. Левченком: «скільки усяких наклепів і видумок пускали вороги української національності... але кожен, хто перечитає оцей том подільського фольклору... кожен безсторонній читач наочно бачить, що ніякі політичні кордони не розбили вікової єдності в мові нашої України по цей бік Збруча і по той бік: це нерозривно одна-єдина Україна».

Список джерел та літератури

1. Балега Ю. Політичне русинство і будівництво української держави. *Українські проблеми*. 1994. № 2. С. 31–46.
2. Басараб М. М. Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. Ужгород, 2007. 240 с.
3. Буркут І. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці, 2009. 543 с.
4. Веселов В. И. Русины Закарпатской области Украины: институализация и функционирование общественных организаций в 1989–2001 гг.: дис. ... канд. ист. наук. Москва, 2016. 243 с.
5. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу. *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* / під ред. Г. Скрипника. Київ, 2013.
6. Кічера Н. М. Русини в етнополітиці країн центральної та південно-східної Європи: дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2015. 246 с.
7. Кучма Л. Д. Украина — не Россия. М.: Издательский дом «Время», 2004. 359 с.
8. Майборода О. «Політичне русинство»: Закарпатська версія периферійного націоналізму. Київ, 1999. 240 с.
9. Мигович І., Колібаба А. Соціально самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців. Київ, 1994. 346 с.

10. Мішанич О. В. Політичне русинство і що за ним. Ужгород, 1993. 87 с.
11. Тиводар М. П. Закарпаття: народознавчі роздуми. Ужгород, 1995. 74 с.
12. Токар П. Національні рухи на Закарпатті 1988–1993 рр: Соціолого-політологічний аналіз. Ужгород, 2004. 346 с.

Надійшла до редакції 03.01.2020 року

УДК 94(477)

Т. Г. Гончарук

**ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ОДЕСИ НОВОЇ ДОБИ
В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 1920-х рр.:
ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ТА ЗДОБУТКИ**

Гончарук Тарас Григорович, доктор історичних наук, професор,
tarasiy2004@ukr.net

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються праці українських радянських дослідників 1920-х рр., присвячені новій історії Одеси. Зокрема розглядаються розвідки із зазначеної проблематики М. Слабченка, О. Оглоблина, І. Бровера, О. Рябініна-Скляревського та інших вчених. За напрямками проаналізовані здобутки на ниві соціально-економічної історії, історії науки освіти та культури, історії громадських та революційних рухів. Вказано, що значним здобутком історіографії 1920-х рр. було визначення місця та ролі Одеси в загальноукраїнських історичних процесах нового часу.

Ключові слова: історіографія 1920-х, історія Одеси.